

Recensions

Milena Mariani / Mercedes Navarro Puerto, *Recorridos de cristología feminista*, Editorial Trotta, Madrid 2023, 215 p. ISBN: 978-84-1364-193-5.

Recorridos de cristología feminista neix fruit de la col·laboració i de la voluntat de diàleg acadèmic entre les dues teòlogues que el firmen amb una fórmula d'autoria conjunta. Val a dir, però, que el gruix del volum no és escrit a quatre mans (llevat de la introducció i la conclusió, p. 9-13 i 195-202). Milena Mariani, professora de la Facultat de Teologia del Triveneto i de l'Istituto Superiore de Scienze Religiose "Romano Guardini" (Trento) és autora de la primera part del volum, titulada "Deconstrucciones y reconstrucciones" (p. 17-113). Mercedes Navarro Puerto, professora de la Universidad Pontificia de Salamanca i de la Universidad Complutense de Madrid, és autora de la segona part, titulada "Continuidad en la discontinuidad" (p. 117-194). Aquesta aposta els permet aprofundir en els temes que millor coneixen des de la seva pròpia perspectiva, com elles mateixes anuncien a la introducció (p. 10-11). Així doncs, Mariani escriu des de la seva especialitat en teologia sistemàtica i en història de la teologia contemporània, mentre que Navarro Puerto ho fa des de l'expertesa en exegesi i teologia bíbliques. El conjunt del text és orgànic, la lectura és fluïda i es transita bé entre les dues parts, malgrat òbviament es reconeix l'estil diferenciat d'ambdues autores, quelcom que és un valor afegit i no pas un entrebanc.

El resultat final és el d'un volum que esdevindrà de referència per a qualsevol persona interessada en la cristologia, en la teologia feminista o en la cristologia feminista. Cal felicitar, doncs, a les dues autores per la feina feta i a les editorials per haver-hi confiat, fent-nos-la accessible. Faig aquí un esment a les editorials (en plural) perquè el volum s'ha publicat tant en italià com en castellà, en dos segells diferents, amb pocs mesos de diferència. El projecte inicial és bilingüe: Mariani va escriure la seva part en italià, Navarro Puerto va escriure la seva en castellà. I el volum s'ha publicat en totes dues llengües: primer en italià, per part d'Edizioni San Paolo (*Percorsi de cristologia femminista*, 2022) i l'any següent en castellà per part de Trotta (*Recorridos de cristología feminista*, 2023), traduïnt en cada cas a l'altra llengua les parts pertinents.

El volum parteix d'una premissa bàsica: la denúncia del que les autores identifiquen com l'androcentrisme en cristologia. En paraules de Mariani, "la cristología tradicional ha sido básicamente una cristología al servicio de la reafirmación de la superioridad masculina, una glorificación de los varones" (p. 21). Aquesta denúncia no és pas aïllada, sinó que té els seus ecos en la recerca feminista en disciplines acadèmiques tan variades com la biologia o l'arqueologia que a finals de la dècada de 1970, i sobretot durant la dècada de 1980, va fer palès com el que fins aleshores s'havia considerat una desitjable objectivitat en recerca, en realitat reforçava un punt de vista androcèntric que no era només esbiaixat i per tant poc objectiu, sinó també discriminatori.¹ També en aquesta direcció treballa la teologia feminista en general, i la cristologia feminista en particular: es tracta no només de denunciar l'androcentrisme, sinó també de fer una diagnosi que posi de relleu com s'ha materialitzat la discriminació i que permeti fer noves propostes més igualitàries i menys esbiaixades. En el volum que ens ocupa, Mariani s'encarrega de la diagnosi a través d'un estat de la qüestió ric i matisat, mentre que Navarro Puerto se centra en les noves propostes d'interpretació.

Pel que fa a la diagnosi, s'observen sobretot dues derivades de la lectura androcèntrica de Jesús: d'una banda l'exaltació del sacrifici i del patiment; de l'altra, la justificació de l'exclusió de les dones de les jerarquies eclesiàstiques. Les propostes de les diverses teòlogues feministes que Mariani selecciona i analitza mostren com aquestes derivades són fruit de lectures interessades del Nou Testament que es cuinen a foc lent, durant segles, en diferents moments històrics en els que impera un context sociocultural classista i patriarcal. Així, es passa de la idea inicial de model social horitzontal i igualitari que recullen els textos (i a la que reclamen tornar les teòlogues feministes) a una altra idea, que acaba essent la central a la cristologia hegemònica, on domina la jerarquia i la desigualtat entre homes i dones. Aquesta cristologia androcèntrica, a més, redunda en el que Dorothee Sölle (1929-2003) va anomenar "el masoquismo cristiano y el sadismo teológico" (p. 26). Sölle subratllava com de nociva era la imatge construïda d'un déu cristià que, presumptament, gaudia més amb el patiment que no pas amb la felicitat de la humanitat. Aquesta imatge portava (i porta) a les dones creients i també a les persones creients de les classes més desafavorides, independentment del seu gènere, a conformar-se en situacions de patiment i de desgràcia, assumint que aquesta era (i és) la voluntat del seu déu. Tal i com sintetitza Mariani, "Servicio, sufrimiento y sacrificio han encontrado en la cristología de la cruz una

¹ Per algunes referències clàssiques vegeu, entre d'altres:

Conkey, M. W. / Spector, J. D. 1984: "Archaeology and the study of gender". En M. B. Schiffer (eds.): *Advances in Archaeological Method and Theory*. New York: 1-38.

Harding, S. 1986: *The Science Question in Feminism*. Ithaca / London.

Haraway, D. 1988: "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective", *Feminist Studies* 14, 3: 575-599.

perniciosa vinculaci3n, un reforzamiento teol3gico que se ha utilizado en particular en contra de las mujeres” (p. 49). Com observa Mariani en diferents moments del seu repàs historiogràfic (p. 27-29, 32, 60-63), i també Navarro Puerto a la segona part del volum (p. 79), aquesta visió és deutora de l’assumpció, per part de la teologia cristiana, de categories pròpies de la filosofia grega en un inici, així com de les desenvolupades en els diferents corrents filosòfics que s’han anat succeint i que han estat el caldo de cultiu patriarcal en el que s’ha configurat cada nova tendència teològica hegemònica amb el pas dels segles.

Un cop feta la diagnosi mitjançant l’estat de la qüestió crític i el repàs historiogràfic que ofereix Mariani, a la segona part del volum Navarro Puerto mostra noves vies d’interpretació. Destaco aquí tres dels eixos fonamentals a partir dels que s’articulen aquestes vies: (1) reformular la centralitat del patiment; (2) ubicar el cos en el centre del discurs; i (3) posar el focus en les deixebles (i no només en els deixebles) de Jesús. Pel que fa la centralitat del patiment, Navarro Puerto refereix com la crítica feminista ha definit una “glorificaci3n teol3gica del sufrimiento” que “produce una cultura de la obediencia que tiene como v3ctimas predilectas a las mujeres, los ni1os o los esclavos; una cultura de ese tipo conduce a la complicidad con reg3menes autoritarios, pasando por alto el hecho de que Jes3s fue conducido al pat3bulo precisamente por su desobediencia al sistema” (p. 105). Veiem, doncs, com la “glorificaci3n teol3gica del sufrimiento” no afecta tothom per igual precisament perquè es configura des d’un biaix androcèntric i classista. Per aquest motiu el gruix dels homes adults de certes classes socials no patirien les conseqüències d’aquesta estratègia, sinó que segons la visió crítica de la cristologia feminista, serien precisament ells els qui haurien forjat un sistema en el que el patiment i el sacrifici no són universals. No en va, aquesta és una de les crítiques que sovint les altes esferes de l’església reben per part de no-creients i de creients amb mirada crítica.

Pel que fa al cos, Navarro Puerto proposa una cristologia “corporal, liberadora, cuidadora, integradora e inclusiva, y por lo tanto, crítica y alternativa” (p. 125). Amb això, rema en direcció contrària a bona part de les propostes teològiques tradicionals que han vist els cossos, i en especial els de les dones, com destorb, com epicentres potencialment generadors de pecat i de culpa, que calia vigilar, i fins i tot menystenir. Des de la perspectiva feminista, en canvi, es posa en valor la corporalitat de Jesús manifesta als Evangelis (p. 121-124) a través d’escenes on el tacte, el gust o l’olfacte són fonamentals per caracteritzar millor el protagonista i entendre els seus actes. Així, segons aquesta línia de pensament, els Evangelis posarien de relleu precisament la corporalitat de Jesús com quelcom que li confereix autoritat en diferents situacions, i no com quelcom a esborrar. Tenint en compte les tradicionals i transversals associacions dicotòmiques dels homes a la cultura, l’abstracció i l’activitat intel·lectual, i de les dones a la natura, la concreció i l’activitat corporal, que s’han denunciat reiteradament des dels

estudis de gènere,² el gir que proposa la cristologia feminista en aquest àmbit no és menor. Si, com apuntàvem abans, la principal raó de ser de la cristologia feminista és la denúncia de l'androcentrisme imperant en la cristologia hegemònica, posar el focus en el cos és sens dubte una estratègia ben significativa. Finalment, en referència a les deixebles de Jesús, des de la teologia feminista no només es mira de desmuntar l'habitual imatge d'uns seguidors de Jesús exclusivament masculins, com és el cas en les històries que posen tot l'èmfasi en els apòstols, sinó que es planteja una relectura del que significa seguir o acompanyar Jesús. Per Navarro Puerto, repensar aquest acte d'acompanyament permet, alhora, repensar la família patriarcal i la centralitat dels vincles biològics per a la configuració del teixit social (p. 158-159), temes que transcendeixen de llarg els debats en el sí de la teologia i de la cristologia feministes i que són ben actuals en l'activisme feminista i en els estudis de gènere, sobretot en àmbits com la sociologia i l'antropologia.³

Dels diferents temes que he anat desgranant en aquesta ressenya, incloent també aquest darrer, se'n desprèn que el diàleg acadèmic és ben viu i patent, i si bé és evident que la teologia feminista beu de les fonts dels estudis de gènere, cal dir que massa sovint els estudis de gènere de disciplines com la filosofia o la història, que hi podrien tenir, per diversos motius, una estreta vinculació, no miren cap a la teologia feminista. Aquest volum és un bon exemple de com de fructífer pot ser conèixer els termes en què s'articulen uns debats dels que de ben segur ens podem nodrir les que no som creients i no treballem des de la teologia feminista. També per això felicitem de nou a les autores i esperem amb interès les seves properes publicacions, estimulants per un públic més ampli del que d'entrada el títol de la cristologia feminista ens pot deixar albirar.

Agnès Garcia-Ventura
Universitat Autònoma de Barcelona

² Garcia-Ventura, A. 2016: "Investigación feminista, historia de las mujeres y mujeres en la historia en los estudios sobre Próximo Oriente Antiguo", *Revista de Estudos Culturais (Escola de Artes, Ciências e Humanidades da Universidade de São Paulo)* 3: <http://www.each.usp.br/revistaec/?q=revista/3/investigaci%C3%B3n-feminista-historia-de-las-mujeres-y-mujeres-en-la-historia-en-los-estudios> [segons accés a setembre de 2024].

³ Bon exemple n'és aquesta publicació recent de Sophia Lewis que ofereix una panoràmica historiogràfica de les diferents propostes formulades des del segle XIX a favor de l'abolició de la família o de la seva redefinició: Lewis, S. 2023: *Abolir la família: un manifest a favor de la cura i l'alliberament*. Barcelona. L'original en anglès (*Abolish the family: A manifesto for care and liberation*) és de 2022, i també hi ha traducció al castellà publicada per l'editorial Traficantes de sueños el 2023.